

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ 2018

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΥΛΗΣ & ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ

- ΠΗΓΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (42-43)

Ἱεροὶ κανόνες. Βασικὴ πηγὴ δικαίου εἶναι ἡ *Ἱερὰ Παράδοση*, στὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται καὶ ἡ *Ἁγία Γραφή* (*Παλαιὰ Διαθήκη* καὶ *Καينὴ Διαθήκη*). Στὴν πορεία τῆς ζωῆς ὁμως τῆς Ἐκκλησίας ἀναφαίνονται νέα προβλήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἀρκοῦν οἱ προηγούμενες πηγές δικαίου, ὅποτε ἡ Ἐκκλησία ἀναζητεῖ νέες λύσεις μέσα ἀπὸ τὴν συνοδικὴ ἔκφρασή της, τὸν συνοδικὸ θεσμό. Ἡ *σύνδοδος* λοιπὸν γίνεται ἡ ζῶσα φωνὴ τῆς *Ἱερᾶς Παραδόσεως* καὶ συγκροτούμενη ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι προσπαθεῖ νὰ ἐπιλύσει τὰ διάφορα προβλήματα διατυπώνοντας γραπτὰ κείμενα, ποὺ ὀνομάζονται *ἱεροὶ κανόνες*.

Ὁ **θεσμὸς τῆς συνόδου** ἀνάγεται στὰ χρόνια τῶν ἀποστόλων. Ὡς σύγκληση τῶν πλησιοχώρων ἐπισκόπων (*τοπικὴ σύνδοδος*) μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Β' αἰ., ἀλλ' ἡ ἀκμὴ της τοποθετεῖται τὸν Δ'-Ε' αἰ. Ἡ συνέλευση ὄλων ἢ τῶν περισσοτέρων ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζεται *οἰκουμενικὴ σύνδοδος*: ἡ πρώτη ἐγένετο ἐπὶ βασιλείῳ Μ. Κωνσταντίνου (324 μ.Χ.) καὶ ἡ ἑβδόμη ἐπὶ πατριάρχου Ταρασίου (787 μ.Χ.). Οἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων διακρίνονται σὲ **ῥρους** καὶ **κανόνες**. Οἱ ῥροι ἀποτελοῦν διατύπωση τοῦ δόγματος, ἐνῶ οἱ **κανόνες** ὀργανώνουν καὶ κατευθύνουν τὴν ζωὴ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναφυνέντων προβλημάτων μὲ τελικὸ σκοπὸ τὴν σωτηρία, ὅπως πολὺ εὐγλωττα συμπεραίνει ὁ διασημότερος κανονολόγος τοῦ Βυζαντίου, ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών (ΙΒ' αἰ., βλ. *infra*): «*τοῖς γὰρ ἱεροῖς καὶ θείοις κανόσι μόνης τῆς ψυχικῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἐμέλησε καὶ ἑτέρου παντελῶς οὐδενός*» (ΡΠ 2.662), ἀκολουθώντας τὴν Πενθέκτη Σύνοδο (691/2 μ.Χ.) ἀναφερομένη στοὺς ἀποστολικούς κανόνες, οἱ ὁποῖοι στοχεύουν «*πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ παθῶν ἰατροίαν*» (ΑCO II.2.4.24.2-3).

Πολὺ σημαντικὴ στὴν ἱστορία τοῦ κανονικοῦ δικαίου εἶναι ἡ **Πενθέκτη** οἰκουμενικὴ σύνδοδος, ἐπειδὴ διατύπωσε τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ (102) κανόνων καὶ ἐπειδὴ μὲ τὸν καν.2 ἐπεκύρωσε δύο ἤδη προϋπάρχουσες ἐνότητες κανόνων: (1) τοὺς ἀποστολικούς κανόνες (δηλ. τὸ τελευταῖο τμῆμα ἑνὸς ψευδωνύμου κωδικοποιητικοῦ ἔργου τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰ. ἀναγομένου σὲ ἀποστολικὴς παραδόσεις) καὶ (2) κανόνες πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (δηλ. λύσεις σὲ συγκεκριμένα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἢ ἀπαντήσεις ἐρωτημάτων ὑποβληθέντων σ' αὐτούς).

Ἄρα οἱ ἱεροὶ κανόνες προέρχονται ἀπὸ: (1) οἰκουμενικὴς συνόδους, (2) τοπικὴς συνόδους τοῦ Δ'-Ε' αἰ. (3) πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ὑπάρχουν καὶ **μοναχικοὶ κανόνες** (ἀναφερόμενοι στὴν ὀργάνωση τῶν μονῶν καὶ στὴν ζωὴ τῶν μοναχῶν), οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ δὲν ἔτυχαν τῆς ἐπικυρώσεως ὑπὸ τῆς Πενθέκτης, ὥστόσο ἐφαρμόζονται γενικὰ στὴν πράξη λόγῳ τοῦ κύρους τῶν συντακτῶν τους (Παχώμιος, Μ. Βασίλειος) καὶ τῆς διαδόσεώς τους.

[Μνημόνιον. Αἱ συλλογαὶ τῶν κανόνων ἀκολουθοῦν τὴν ἐξῆς πορεία: ἀρχικὰ καταχωρίζονται αὐτούσιοι οἱ κανόνες (δηλ. ὅπως διατυπώθηκαν) σὲ ἀπλὲς συλλογὲς κατὰ σύνοδο, ἀργότερα μὲ θεματικὴ καὶ συστηματικὴ ὀργάνωση καὶ

τέλος ἐν συνόψει (ἐπιτομές) ἢ ἀλφαβητικά, δηλ. μὲ στόχο τὴν πιὸ εὐχρηστικὴ ἀξιοποίηση τοῦ ὕλικου τους, καθὼς φθάνουν τὸν ἀριθμὸ 770.]

Πρῶτες συλλεκτικὲς προσπάθειες. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἄρχισε ἡ προσπάθεια γιὰ κωδικοποίηση τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ πρῶτα ἔργα ἦταν ἀνώνυμα καὶ μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ, τὴν σύνδεση τῆς προέλευσός τους μὲ τοὺς Ἀποστόλους. Τὸ κυριώτερο ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ *Διαταγαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων*, στὸ ὁποῖο ἡ Πενθέκτη σύνοδος, ἐπειδὴ διέγνωσε χωρὶά νοθευμένα ἀπὸ αἰρετικὲς διδασκαλίαι, ἀπέσπασε μόνον ἓνα κεφάλαιο, τοὺς *Ἀποστολικούς Κανόνας*, τοὺς ὁποῖους μόνους ἐπεκύρωσε μὲ τὸν καν. 2.

Corpus canonum. Μετὰ τὴν σύγκληση τῶν συνόδων τοῦ Δ' αἰ. ἀναπτύσσεται μίαν συλλεκτικὴ δραστηριότητα ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Ἡ βασικὴ συλλογὴ, ἡ ὁποία καταρτίστηκε μέσα ἀπὸ διάφορα στάδια, ὀνομάστηκε *corpus canonum* καὶ περιελάμβανε κανόνες **καταταγμένους κατὰ σύνοδο** καὶ ὄχι συστηματικὰ κατὰ θέμα. Εἶναι δυσδιάκριτο τὸ ἀρχικὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου, ἀλλὰ σημασία ἔχει ὅτι αὐτὴ ἡ συλλογὴ τῶν κανόνων τοῦ Δ' αἰ. τύχαινε ἐπίσημης ἀναγνώρισης καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκ. Σύνοδο (Χαλκηδόνα, 451 μ.Χ.). Αὐτὴ ἡ πρακτικὴ δημιουργήσε παράδοση στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, καθὼς μέχρι καὶ τὴν ὀριστικὴ κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας (1453 μ.Χ.) καμία κανονικὴ συλλογὴ, ποὺ χρησιμοποίησε ἡ Ἐκκλησία, δὲν καταρτίστηκε ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἢ μὲ ἐντολὴ τῆς.

Ἡ Συναγωγὴ κανόνων Ἰωάννου Σχολαστικοῦ. Ὁ Ἰωάννης, υἱὸς κληρικοῦ, γεννήθηκε τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰ. κοντὰ στὴν Ἀντιόχεια· σπούδασε νομικὰ καὶ ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ *σχολαστικοῦ* (=δικηγόρου) στὴν Ἀντιόχεια μέχρι ca.550 μ.Χ., ὅποτε χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καὶ ἐστάλη στὴν ΚΠολη ὡς μόνιμος ἐκπρόσωπος (*ἀποκρισιάριος*) τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Τὸ 565 μ.Χ. ἐπελέγη ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ (527-565 μ.Χ.) ὡς πατριάρχης ΚΠόλεως (565-577 μ.Χ.) καὶ διακρίθηκε γιὰ τὶς ἱκανότητες, τὶς γνώσεις καὶ τὴν ὀρθόδοξη πίστη.

Τὴν ἐποχὴ, ποὺ ἦταν ἀκόμα στὴν Ἀντιόχεια, εἶχε ἤδη καταρτισθεῖ (ca.535-545) μίαν πρώτην συστηματικὴν συλλογὴν τῶν κανόνων **κατὰ θεματικὴ ἐνότητα**. Οἱ κανόνες δηλ. δὲν ἀπαριθμοῦνταν κατὰ σύνοδο (ὅπως στὸ *corpus canonum*), ἀλλ' ἦταν καθ' ὕλην διαρθρωμένοι (ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ῥυθμίσεως) σὲ 60 *τίτλους* (=τμήματα) συνοδευόμενοι καὶ ἀπὸ ἓνα παράρτημα μὲ αὐτοκρατορικοὺς νόμους ἐκκλησιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὅλη αὐτὴ ἡ διεργασία ἐγένεε κατ' ἐπιφύση τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ κοσμικοῦ δικαίου κυρίως ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βλ. *infra*). Ὁ Ἰωάννης ἀντιλαμβάνομενος τὶς ἐλλείψεις τοῦ ἔργου καὶ τὴν ἀνεπάρκεια, νὰ καλύψει τὶς πρακτικὲς ἀνάγκες, προχώρησε στὴν ἐπεξεργασία, τὸν ἐμπλουτισμὸ καὶ τὴν βελτίωση αὐτῆς τῆς συλλογῆς. Ἡ *Συναγωγὴ κανόνων* τοῦ Ἰωάννου Σχολαστικοῦ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀριστερῆς ἀναδιάταξης τῆς ὕλης (κατὰ θέμα) μέσα σὲ 50 *τίτλους* μὲ σκοπὸ τὴν γρήγορη ἐπισήμανση τοῦ ἐκάστοτε ζητουμένου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πατριαρχείας τοῦ Ὁ Ἰωάννης προχώρησε σὲ ἀναθεώρηση τοῦ ἔργου του, τὸ ὁποῖο συνοδεύτηκε μὲ ἓνα παράρτημα συλλογῆς πολιτειακῶν νόμων.

Σύνταγμα κανόνων Ἰωάννη Δ' Νηστευτῆ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Γ' Σχολαστικοῦ, ἐπανατοποθετήθηκε πατριάρχης ὁ Εὐτύχιος (577-582), ὁ ὁποῖος σὲ συνεργασία μὲ τὸν μοναχὸ καὶ διάδοχόν του Ἰωάννη Δ' Νηστευτῆ (582-595), κατήρτισαν νέα συλλογὴν, τὸ *Σύνταγμα κανόνων*, τὸ ὁποῖο διέφερε ἀπὸ τὴν *Συναγωγὴν* τοῦ Ἰωάννη Σχολαστικοῦ, καθὼς (1) εἶχε ἀρκετὰ ἐμπλουτισθεῖ μὲ

κανόνες και άλλων συνόδων αλλά κυρίως πατέρων και (2) είχε διαφορετική διάρθρωση σε 14 τίτλους.

Όπως οι προηγούμενες συλλογές, έτσι και το *Σύνταγμα εις 14 τίτλους* συνοδεύτηκε από ένα συμπλήρωμα, δηλ. μία συλλογή από νόμους με εκκλησιαστικό περιεχόμενο. Επειδή αυτή ή συλλογή συντίθεται από τρία μέρη, γι' αυτό ονομάζεται *Collectio tripartita* (Τριμερής συλλογή): περιλαμβάνει έπιτομές από την ιουστινιάνεια κωδικοποίηση και νομοθεσία (βλ. *infra*). Στην συλλογή αυτή παρουσιάζεται πλήρης εικόνα του πολιτειακού εκκλησιαστικού δικαίου. Η σύνταξή της τοποθετείται ca.580 και συντάκτης της είναι ο *Ανώνυμος Έναντιοφανής*, που συνέθεσε και τον *Νομοκάνονα εις 14 τίτλους* (βλ. *infra*).

Σύνοψις κανόνων Στεφάνου Έφεσίου. Όλες οι ανωτέρω συλλογές περιείχαν τα κείμενα των κανόνων αυτούσια και καταταγμένα βέβαια θεματικά. Η δημιουργία όμως κωδικοποιήσεων του πολιτειακού δικαίου με μορφή περιλήψεων επέδρασε και στον χώρο του κανονικού δικαίου, με αποτέλεσμα να προκύψει ή πρώτη συλλογή ή οποία περιέχει σε θεματική κατάταξη την περίληψη (*σύνοψις*) κάθε κανόνος, ώστε να υπάρχει ταχύτερη άνευρεση του περιεχομένου του κάθε κανόνος. Η *Σύνοψις* αυτή συντάχθηκε από τον *Στέφανο Έφέσιο* και τοποθετείται στο διάστημα 580-691/2 μ.Χ. Το έργο αυτό θα υποβληθεί κατά τη διάρκεια των έπομένων αιώνων σε διαδοχικές επεξεργασίες.

Νομοκάνων εις 50 τίτλους. Οι ανωτέρω συλλογές περιείχαν είτε κανόνες είτε νόμους στα συμπληρώματά τους: δηλ. τα κείμενα ήταν χωρισμένα σε συλλογές εκκλησιαστικής προελεύσεως και συλλογές πολιτειακής προελεύσεως. Από τον συνδυασμό αυτών των δύο μέσα σε ένα και το αυτό κείμενο προέκυψαν οι *νομοκάνονες*, που συγκέντρωναν κανόνες και νόμους όχι ξεχωριστά αλλά μέσα σε μία ένιαία συλλογή.

Ο αρχαιότερος αυτού του είδους είναι ο *Νομοκάνων εις 50 τίτλους*, ο οποίος συνετέθη από ανώνυμο συγγραφέα στην Αντιόχεια κατά το τέλος του 6^{ου} μ.Χ. αι. με συνένωση του περιεχομένου της *Συναγωγής* του *Ιωάννου Σχολαστικού* και του παραρτήματός της σε ένα ένιαιο έργο. Παρά τα μειονεκτήματα στη δομή και την μειωμένη πληρότητά του ο *Νομοκάνων εις 50 τίτλους* είχε εύρεια διάδοση και ή χρήση του μαρτυρείται ακόμη και τον *ΙΒ'* μ.Χ. αι.

Νομοκάνων εις 14 τίτλους. Ο *Νομοκάνων εις 14 τίτλους* αποτελεί μία από τις σημαντικώτερες πηγές του εκκλησιαστικού δικαίου. Προέρχεται από την συνένωση του *Συντάγματος* (εις 14 τίτλους) του *Ιωάννου Νηστευτή* και του παραρτήματός της, της *Collectio tripartita* (Τριμερής συλλογή). Το έργο αυτό συντάχθηκε κατά το διάστημα 612-629 μ.Χ. στην ΚΠολη από τον *Ανώνυμο Έναντιοφανή*, ο οποίος είχε καταρτίσει και την *Collectio Tripartita* (βλ. *supra*).

Ο *Νομοκάνων* διαιρείται σε 14 τίτλους (=τμήματα) και σε 239 κεφάλαια. Διαθέτει πρόλογο και πίνακα των περιεχομένων τίτλων και κεφαλαίων. Άξιοσημείωτο είναι ότι περιλαμβάνει (έκτός από νόμους) όχι μόνο τους κανόνες των μέχρι τότε 4 οικουμενικών συνόδων αλλά και κανόνες πατέρων, καθώς και τους *άποστολικούς κανόνες* (όλοι αυτοί θα επικυρωθούν αργότερα από την Πενθέκτη [691/2 μ.Χ]). Ο *Νομοκάνων εις 14 τίτλους* υποβλήθηκε στους έπομένους αιώνες σε νέες εκδόσεις με σκοπό τον εμπλουτισμό του (βλ. *infra*).

Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος (691/2 μ.Χ.). Επί βασιλείας *Ιουστινιανού* συνεκλήθη ή *Ε' Οικ. Σύνοδος* (553) και τον έπομένο αιώνα ή *ΣΤ'* (680/681), οι

όποιες ασχολήθηκαν με δογματικά ζητήματα. Ἐπειδὴ ὁμως αὐτὲς οἱ δύο σύνοδοι δὲν διατύπωσαν κανόνες, ὅπως ἔκαναν ὅλες οἱ προηγούμενες, γι' αὐτὸ 10 χρόνια μετὰ τὴν ΣΤ' συνεκλήθη στὴν ΚΠολη νέα σύνοδος γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Δὲν θεωρεῖται ξεχωριστὴ σύνοδος ἀλλὰ συνέχεια τῆς ΣΤ': περίπου τὸ ¼ τῶν συνοδικῶν μελῶν τοὺς εἶναι τὰ ἴδια πρόσωπα. Ὡς **συμπλήρωμα λοιπὸν τοῦ ἔργου τῆς Ε' καὶ τῆς ΣΤ'** αὐτὴ ἡ σύνοδος ὀνομάστηκε *Πενθέκτη* ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Βαλσαμῶνα (ΙΒ' αἰ.), ἐνῶ εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς «*Σύνοδος ἐν Τρούλλῳ*», γιὰτὶ συνεδρίασε στὴν ἀνακτορικὴ αἴθουσα τοῦ Τρούλλου.

Ἡ Πενθέκτη ἐξέδωκε χωρὶς κάποια θεματικὴ κατάταξη 102 κανόνες, δηλ. τοὺς περισσότερους κανόνες συγκριτικὰ μὲ ὅλες τὶς οἰκ. συνόδους. Τὸ κανονικὸ ἔργο τῆς εἶναι τόσο ἐκτεταμένο, ὥστε περιέλαβε σχεδὸν κάθε τομέα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιτείνει τὴν **ἐκνομίκευση** τοῦ κανονικοῦ δικαίου, καθὼς ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ ἐπαναλάβει (γιὰ ἐκκλησιαστικοπολιτικούς λόγους) ἀκόμη καὶ διατάξεις τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας, θέλοντας ὡς κανόνες οἰκ. συνόδου νὰ δεσμεύουν τὸν ἐκτὸς τῶν συνόρων τοῦ κράτους χριστιανικὸ κόσμον, ἀφοῦ μόνο οἱ χριστιανοὶ τοῦ πατριαρχείου ΚΠόλεως ἦσαν ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας (δεσμευόμενοι ἀπὸ τοὺς νόμους ὡς ὑπήκοοι τῆς αὐτοκρατορίας), ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ τῶν ὑπολοίπων πατριαρχείων εὐρίσκονταν πιά στὴν ἐπικράτεια ἀλλοθρήσκου κατακτητοῦ.

Μὲ τὸν καν. 2 Πενθέκτης ἐπικυρώθηκαν οἱ *ἀποστολικοὶ κανόνες*, καθὼς καὶ κανόνες τοπικῶν συνόδων καὶ πατέρων, ποὺ περιέχονταν στὸ *Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους* καὶ (ὄχι βέβαια ὅλοι) στὸ παλαιότερο *Σύνταγμα κανόνων* (βλ. supra). Στους καν. 3-102 Πενθέκτης καθιερώθηκαν νέες ρυθμίσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπαναλήφθηκαν παλαιότεροι κανόνες μὲ σκοπὸ: (1) τὴν συγκέντρωση σὲ ἓνα κανόνα ὅλων τῶν συναφῶν ρυθμίσεων, ποὺ ἦταν διεσκορπισμένοι σὲ πολλοὺς παλαιότερους κανόνες, (2) τὴν τροποποίησιν τοῦ πεδίου ἐφαρμογῆς ἐνὸς παλαιοῦ κανόνα, (3) τὴν τροποποίησιν παλαιότερης ρύθμισης, (4) τὴν πρόβλεψη ἐπιτιμίου, ὅταν ὁ παλαιὸς κανόνας δὲν προέβλεπε, (5) τὴν αὐθεντικὴ ἐρμηνεία παλαιότερου κανόνα (ποὺ πολλὲς φορὲς ὁμως ἔφθανε μέχρι τὴν τροποποίησίν του). Ἰστέον δ' ὅτι κατὰ τὴν σύγχρονη θεωρία ἡ Πενθέκτη κατήρτισε τὴν μοναδικὴ **ἐπίσημη κωδικοποίησιν** τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐξομολογητικὴ φιλολογία. Κάποια ἔργα (κανονάρια, δηλ. ἐξομολογητάρια κλπ.), τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἄγνωστοι, κυκλοφοροῦν κάτω ἀπὸ δύο μεγάλα ὀνόματα νομομαθῶν πατριαρχῶν, τοῦ Ἰωάννου Νηστευτοῦ καὶ τοῦ Νικηφόρου Ὁμολογητοῦ. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀνήκουν στὸν ΙΑ' αἰ. καὶ χαρακτηρίζονται *ψευδεπίγραφα*, καθότι εἶναι ψευδῆς ἢ ἀπόδοσίν τους στοὺς ἀνωτέρω συγγραφεῖς. Χαρακτηριστικὸ πάντως αὐτῶν εἶναι ὁ μετριασμὸς τῶν ἐπιτιμίων καὶ ἡ ἐμμονὴ σὲ λεπτομέρειες τῆς κάθε περίπτωσης.

Πρωτοδευτέρα σύνοδος. Τὸ 861 συνήλθε στὴν ΚΠολη σύνοδος, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε Πρωτοδευτέρα, ἐπειδὴ ἴσως εἶχε 318 συνοδικούς, ὅπως καὶ ἡ Α' Οἰκ. Σύνοδος (324 μ.Χ.), καὶ θεωρήθηκε ὡς δευτέρη *Πρώτη Σύνοδος* ἢ ἐπειδὴ οἱ ἐργασίες τῆς ἐπεκτάθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτον καὶ σὲ ἓνα δευτέρον κύκλον συνεδριάσεων μὲ δύο ξεχωριστὰ θεματικὰ συζητήσεων. Ἡ Πρωτοδευτέρα σύνοδος ἐξέδωκε 17 κανόνες, οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν (1) στὴν ὀργάνωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, (2) σὲ λατρευτικὰ καὶ λειτουργικὰ θέματα καὶ (3) στὴν τήρησιν καὶ διασφάλισιν τῆς κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. Ὁ καν.17 ἀπαγορεύει τὴν **ἀθρόα χειροτονία**, δηλ. τὴν ἐντὸς συντόμου διαστήματος ἀνάδειξιν κάποιου

λαϊκοῦ μὲ ἐπάλληλες χειροτονίες στὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ, ὅπως τὸ κλασικὸ παράδειγμα τοῦ πατριάρχου Φωτίου, ὁ ὁποῖος μέσα σὲ μία ἐβδομάδα ἀπὸ λαϊκὸς ἔγινε ἐπίσκοπος καὶ τοποθετήθηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἄν καὶ ἡ Πρωτοδευτέρα σύνοδος δὲν συγκαταλέγεται στὶς οἰκουμενικὲς συνόδους, ὡστόσο οἱ κανόνες τῆς περιελήφθησαν μαζί μὲ τοὺς κανόνες τῶν Ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων στὴν β' ἔκδοση (883 μ.Χ.) τοῦ *Συντάγματος* (βλ. *supra*) καὶ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας.

Σύνοδος Ἁγίας Σοφίας. Τὸ 879-880 συνεκλήθη στὴν Ἁγία Σοφία ΚΠόλεως σύνοδος, ἡ ὁποία ἐπέτυχε τὴν ἀποκατάσταση τῆς δασαλευθείσης ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ ἐνότητος. Ἡ Σύνοδος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνεγνώρισε τὴν Ζ' ὡς Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ διετύπωσε ὄρον, μὲ τὸν ὁποῖον ὀρίζεται τὸ ἀμετάβλητο τοῦ Συμβόλου Πίστεως (*Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν...*), καθὼς εἶχε ἤδη προκληθεῖ τὸ ζήτημα τοῦ *filioque*. Ἐπ' ἴσης ἐξέδωκε 3 κανόνες: μὲ τὸν καν.1 διασταλτικῶς ἐρμηνευόμενον ἀποκλείεται κάθε ἔνδικο μέσον κατὰ ἀποφάσεων τοῦ πάπα καὶ τοῦ πατριάρχου ΚΠόλεως καὶ μὲ τὸν καν. 2 ἡ μοναχικὴ κουρά, ἂν τελεσθῆ μετὰ τὴν χειροτονία εἰς ἐπίσκοπον, συνεπάγεται τὴν ἀποβολὴ τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου, ἐπειδὴ ἡ ἐπισκοπικὴ ιδιότης εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν μοναχικὴ ἐπαγγελία τῆς ὑποταγῆς καὶ ὑπακοῆς· μὲ τὸν καν.3 ρυθμίζεται ζήτημα χριστιανικοῦ βίου.

Στὴν Σύνοδο τῆς Ἁγίας Σοφίας μετεῖχαν ἐπίσκοποι πολυάριθμοι τοῦ πατριαρχείου ΚΠόλεως, καθὼς καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ πάπα Ρώμης καὶ τῶν ὑπολοίπων πατριαρχείων· ἐπιπροθέτως ἡ σύνοδος αὐτὴ αὐτοχαρακτηρίστηκε ὡς οἰκουμενικὴ καὶ ὡς τέτοια ὀνομάστηκε ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Βαλσαμῶνα (ΙΒ' αἰ.) καὶ ἀπὸ τὸν Νεῖλο Ῥόδου (ΙΔ' αἰ.), ὁ ὁποῖος τὴν ἀριθμεῖ ὡς Η' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Παρὰ τὰ ἀνωτέρω ὅμως ἡ Ἐκκλησία παρέμεινε ὡς Ἐκκλησία τῶν Ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ δὲν τὴν ἐγκαταριθμεῖ στὶς οἰκ. συνόδους.

Ἐνδημοῦσα Σύνοδος ΚΠόλεως. Μετὰ τὸ σχίσμα (1054 μ.Χ.) τοῦ πατριαρχείου Ρώμης ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ἀδυναμία πιά συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου μὲ συμμετοχὴ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν (βλ. *infra*) ἀναπληρώθηκε ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ σύνοδο τῆς ΚΠόλεως, στὴν ὁποῖαν μετεῖχαν ὅσοι ἐπίσκοποι τύχαινε νὰ βρίσκονται στὴν πρωτεύουσα τὶς ἡμέρες ἐργασίας τῆς συνόδου. Ἀπὸ τὴν ιδιότητα τῶν ἐνδημούντων ἐπισκόπων ὀνομάστηκε ἐνδημοῦσα καὶ ἡ σύνοδος. Σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κυρίως μετὰ τὴν συρρίκνωση τῆς αὐτοκρατορίας λόγω τῆς κατακτήσεως ἐδαφῶν ἀπὸ Ἄραβες, Σταυροφόρους, κλπ., στοὺς συνοδικοὺς τῆς ἐνδημούσης συνόδου συγκαταλέγονταν καὶ κληρικοὶ τῶν ὑποδουλωθειῶν περιοχῶν τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων), οἱ ὁποῖοι ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὶς ὑπὸ κατοχὴν ἔδρες τους καὶ ἔτσι παρεπιδημοῦσαν στὴν ΚΠολη. Τὴν ἔκτακτη αὐτὴ κατάσταση εἶχε ἤδη ρυθμίσει ὁ καν.18 τῆς Πενθέκτης ἐπιτρέποντας τὴν πρόσκαιρη καὶ δικαιολογημένη ἀπουσία τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν ἀπὸ τὶς ἔδρες τους: «Τοὺς προφάσει βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς ἢ ἄλλως πως ἐκ περιστάσεως μετανάστας γενομένους κληρικούς, ἡνίκα δ' ἂν ὁ τρόπος αὐτοῖς ἀποπαύσῃται, ἢ αἱ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομαὶ ἢ δι' ἃ τὴν ἀναχώρησιν ἐποιήσαντο, αὐθις ἐν ταῖς οἰκείαις ἐκκλησίαις προστάσσομεν ἐπανέρχεσθαι καὶ μὴ ἐπὶ πολὺ ταύτας ἀπροφασίστως καταλιμπάνειν...» [= Τοὺς κληρικούς, ποὺ μὲ δικαιολογία βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς ἢ μὲ ἄλλον τρόπο ἐξ αἰτίας μιᾶς δύσκολης καταστάσεως μετανάστευσαν, προστάζομε, μόνις ἐκλείψει γι' αὐτοὺς ἡ

δυσκολία ἢ οἱ βαρβαρικές ἐπιδρομές ἢ ἡ αἰτία τῆς μεταναστεύσεώς τους, νὰ ἐπιστρέφουν στίς ἐκκλησίες τους καί νὰ μὴ τίς ἐγκαταλείπουν ἀδικαιολογήτως γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα...]. Ὑπ' αὐτὴν τὴν μορφή καί μὲ τόσο εὐρεία σύνθεση ἡ Ἐνδημοῦσα Σύνοδος τῆς ΚΠόλεως ἀπέκτησε μείζονα σημασία καί ἐπεξέτεινε τίς ἀρμοδιότητές της καί στίς ὑποθέσεις τῶν τριῶν ἐμπεριστατων ἀνατολικῶν πατριαρχείων. Σὲ μερικές δὲ περιπτώσεις, κατὰ τίς ὁποῖες συμμετεῖχε μεγάλος ἀριθμὸς μελῶν ἀπὸ ὅλα τὰ πατριαρχεῖα, ἡ Ἐνδημοῦσα Σύνοδος ὁμοιάζει μὲ ἑκτακτὴ σύνοδο ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπομένως εἶναι εὐεξήγητο γιὰτί ἡ Ἐνδημοῦσα Σύνοδος ἀνυψώθηκε σὲ ἀνώτατο ὄργανο τῆς Ἐκκλησίας ἀντικαθιστώντας τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους.

Ἐκδόσεις τοῦ Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους. Ἀπὸ τὸ 612-629 μ.Χ., ὅταν ὁ Ἀνώνυμος Ἐναντιοφανῆς εἶχε συντάξει τὸν Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους, εἶχαν διαρρῆσει σχεδὸν δύο αἰῶνες καί εἶχαν μεσολαβῆσει σύνοδοι μὲ ἑκδοσὴ κανόνων. Τὸ παλαιὸ λοιπὸν ἔργο ὑπεβλήθη σὲ ἐπεξεργασία καί ἐμπλουτίστηκε μὲ τὸ ἀπαιτούμενο ὑλικὸ τὸ 882/3· ὁ **πατριάρχης Φώτιος** εἶναι βέβαιον ὅτι συνέταξε (ἂν ὄχι ὅλη, τοῦλάχιστον) τὸν πρόλογο τῆς β' ἐκδόσεως.

Μετὰ ἀπὸ 2 περίπου αἰῶνες ὑποβλήθηκε σὲ νέα ἐπεξεργασία (1089/90) μὲ πρωτοβουλία ἐνὸς ὑψηλοῦ κρατικοῦ ἀξιωματοῦχου (τοῦ σεβαστοῦ Μιχαήλ) καί τὴν συμμετοχὴ ἐνὸς χαμηλοῦ στῆν ἱεραρχία ὑπαλλήλου (τοῦ βέστου Θεοδώρου). Ἡ γ' αὐτῆ ἑκδοσὴ, ἡ ὁποία εἶναι ἐμπλουτισμένη μὲ πολιτειακοὺς νόμους (*Βασιλικά*) σφίζεται σὲ αὐτόγραφο τοῦ Μιχαήλ καί Θεοδώρου σὲ κώδικα τοῦ Ἄθω.

Μετὰ ἀπὸ 10 χρόνια ὁ ἀνωτέρω βέστης Θεόδωρος ἐπεξεργάστηκε πάλι τὸ ἔργο καί ἐξέδωκε τὴν δ' ἑκδοσὴ ἡ ὁποία εἶναι ἐμπλουτισμένη ἀλλὰ καί **συντομευμένη μορφή τῆς προηγούμενης**, ὥστε νὰ εἶναι πιὸ εὐχρηστικὴ.

Κανονικαὶ ἀποκρίσεις. Ἀπὸ τὴν μέση βυζαντινὴ περίοδο ἐμφανίζεται ἡ συνήθεια, νὰ ἀπευθύνονται ἐρωτήματα σὲ ἐγνωσμένου κύρους ἐκκλησιαστικὴς προσωπικότητες σχετικὰ μὲ ζητήματα ἐρμηνείας καί ἐφαρμογῆς κανόνων· οἱ ἀπαντήσεις σὲ αὐτὰ χαρακτηρίζονται ὡς *κανονικὲς ἀποκρίσεις*. Ἀπώτερες καταβολὲς αὐτῆς τῆς πρακτικῆς ἀπετέλεσαν οἱ γνωμοδοτήσεις τῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν (*ius publice respondendi ex auctoritate principis*), πού ἀναφέρονται ὡς πηγὴ δικαίου στίς *Institutiones (Εἰσηγήσεις)* τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βλ. *infra*). Ὑπάρχουν ἤδη ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ αἱ κανονικαὶ ἐπιστολαὶ τῶν μεγάλων πατέρων (Μ. Βασιλείου κλπ.), οἱ ὁποῖες κατετμήθησαν σὲ κανόνες ἀργότερα. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅμως ὅτι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες κάλυπταν κενὰ τῶν κανόνων, ἐνῶ ἀπὸ τὴν μέση βυζαντινὴ περίοδο ἐπέλυαν ζητήματα ἐρμηνείας τῶν κανόνων καί προσαρμογῆς τους στὴν σύγχρονή τους ἐποχὴ. Ἀπὸ τὸν ΙΑ' αἰ. αὐξάνεται πολὺ αὐτὴ ἡ συνήθεια καί γι' αὐτὸ ἔχουμε πολλὰ διασωθέντα χειρόγραφα ἀλλὰ μὲ μεγάλη σύγχυση ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα καί τὸ περιεχόμενον.

Κανονικαὶ πραγματεῖαι. Θεωρητικώτερον χαρακτηρὰ ἀπὸ τίς ἀποκρίσεις ἔχουν οἱ πραγματεῖαι, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μελέτες/μονογραφίες/πραγματεῖαι καί ἀποβλέπουν μὲ ἐκτενῆ ἀνάλυση στὴν θεραπεία ἐνὸς συγκεκριμένου πρακτικοῦ προβλήματος, π.χ. *περὶ μεταθέσεων ἐπισκοπῶν* τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας, πατρινοῦ μαθητῆ τοῦ πατριάρχου Φωτίου.

Κανονολόγοι τοῦ ΙΒ' αἰ. Ὁ ΙΒ' αἰ. χαρακτηρίστηκε ὡς ὁ χρυσοῦς αἰὼν τοῦ κανονικοῦ δικαίου, καθὼς τότε παρουσίασε μεγάλη ἀνάπτυξη ἡ σπουδὴ αὐτοῦ τοῦ κλάδου ἀναδεικνύοντας καί μεγάλες μορφὲς εἰδημόνων, οἱ ὁποῖοι συνέταξαν

υπομνήματα στους κανόνες, δηλ. κάτω από κάθε κανόνα έγραψαν ένα έπεξηγηματικό σχολιασμό.

Ο **Αλέξιος Αριστηνός** έγραψε τὸ παλαιότερο υπόμνημα (ἂν καὶ στὴν ἡλικία ἦταν νεώτερος τοῦ Ζωναρά). Διετέλεσε διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ΚΠόλεως καὶ τιμήθηκε μὲ διάφορα ἀξιώματα (νομοφύλαξ κλπ.), ἐνῶ μαρτυρεῖται ἡ συμμετοχή του στὴν σύνοδο τοῦ 1166. Ἐγραψε τὸ υπόμνημα στους κανόνες τὸ 1130 ὕστερ' ἀπὸ σύσταση τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ (1118-1143). Ἀποτελεῖ τὴν παλαιότερη καὶ συντομότερη ἐρμηνεία· χρησιμοποίησε δ' ὄχι ὀλόκληρο τὸ κείμενο τῶν κανόνων ἀλλὰ τὴν συντομευμένη μορφή τους ἀπὸ τὸ ἔργο *Σύνοψις* (βλ. supra)· μεταφράστηκε στὰ σλαβικά.

Ο **Ἰωάννης Ζωναρᾶς** (τέλη ΙΑ'-ἀρχαὶ ΙΒ' αἰ.) διετέλεσε πρόεδρος ἀνωτάτου δικαστηρίου καὶ ἀρχιγραμματέας (πρωτοασηκρήτης). Ἐγινε μοναχὸς καὶ ἀποσύρθηκε (ἢ ἐξωθήθηκε;) στὸ νησάκι τῆς Ἀγ. Γλυκερίας ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ΚΠολη. Ἐχει πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο: θεολογικὸ, ὕμνογραφικὸ, χρονογραφικὸ, ἀγιολογικὸ, ὁμιλητικὸ καὶ νομοκανονικὸ. Ἡ ἐρμηνεία του ὠλοκληρώθηκε τὸ 1159. Γνώριζε τὸ υπόμνημα τοῦ Αριστηνοῦ, ἀλλ' ἔγραψε ἐκτενέστερο καὶ μὲ πιὸ ἐκτεταμένη ἀναφορὰ στους κανόνες καὶ ὄχι τόσο στὸ κοσμικὸ δίκαιο· παραθέτει χωρὶα νόμων ἀπὸ μνήμης, γιὰτὶ προφανῶς δὲν εἶχε πρόσβαση στὸ κείμενό τους.

Ο **Θεόδωρος Βαλσαμών** (1130/40-1198) εἶναι ὁ διασημότερος βυζαντινὸς κανονολόγος. Διετέλεσε διάκονος, χαρτοφύλαξ καὶ τελικὰ πατριάρχης Ἀντιοχείας (ἐπὶ βασιλείας Ἰσαακίου Α' Ἀγγέλου, 1185-1195)· πέθανε πρὶν τὴν ἄλωση τοῦ 1204 στὴν μονὴ Ζιππῶν στὰ περὶχωρα τῆς ΚΠόλεως. Μὲ κοινὴ ἐντολή τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ (1143-1180) καὶ τοῦ πατριάρχου ΚΠόλεως Μιχαήλ Γ' (1170-1177) σχολίασε τὸν *Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους* (βλ. supra) τὸ 1177. Ἐπ' ἴσης ὑπομνημάτισε ὅλους τοὺς κανόνες. Συμπλήρωνε τὸ ἔργο του μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἐνῶ χρησιμοποιοῦσε πλῆθος πηγῶν (καὶ πολλές τοῦ κοσμικοῦ δικαίου). Γνώριζε δὲ τὰ σχόλια τοῦ Ζωναρά, τὸν ὁποῖον ἐξυμνεῖ. Ἀκολούθησε στὸν ὑπομνηματισμὸ τὴν ἐξῆς μέθοδο: παράφραση, ἐρμηνεία δυσνοήτων σημείων, ratio καὶ occasio κανόνος, ἱστορικὸ πλαίσιο, συναφεῖς/ἀντίθετες ῥυθμίσεις.

Τὸ ἐρμηνευτικὸ υπόμνημα τῶν τριῶν ἀνωτέρω κανονολόγων ἔχει ἐκδοθεῖ στὴν ἐξῆς σειρά: Ράλλης Γ.-Ποτλῆς Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. I-V, Ἀθῆναι, 1852-1859.

Μοναστηριακὰ τυπικά. Διακρίνονται σέ (1) **λειτουργικὰ τυπικά**, δηλ. διατάξεις σχετικὰ μὲ τὶς λατρευτικὲς πράξεις καὶ τὴν λειτουργικὴ ζωὴ τῆς μονῆς, καὶ (2) **κανονιστικὰ τυπικά**, δηλ. διατάξεις σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς μονῆς καὶ τὴν διαβίωση τῆς ἀδελφότητος. Πολλὲς φορὲς μὲ πράξη ἐν ζωῇ ἢ αἰτία θανάτου συνέτασσε τὸ τυπικὸ ὁ κτήτωρ τῆς μονῆς (ἀναφέρεται τότε ὡς *κτητορικὸν τυπικόν*), ποὺ συνήθως ἦταν κάποιος ἐπιφανῆς εὐγενῆς ἢ μέλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἄν καὶ τὸ μοναστικὸ δίκαιο (κανόνες καὶ αὐτοκρατορικὴ νομοθεσία) ἀποτελεῖ ἀναγκαστικὸ δίκαιο (*ius cogens*), ὡστόσο στὰ τυπικὰ θεσπίζονται παρεκκλίσεις ἀπ' αὐτό. Τὰ θέματα ῥυθμίσεων τῶν τυπικῶν ἦταν ἡ ἀνάδειξη ἡγουμένου καὶ τῶν ὀργάνων διοικήσεως, ἄβατο κλπ. Γνωστὸ τυπικὸ εἶναι π.χ. τῆς Μονῆς Στουδίου ΚΠόλεως.

Πατριαρχικαὶ πράξεις. Στὶς ἀρμοδιότητες τῆς ἐνδημούσης συνόδου (βλ. supra) περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθετικὴ λειτουργία, τὴν ὁποία ἀσκοῦσε

ἐκδίδοντας ὡς *τόμους* (=ἀποφάσεις, [τέμνω τὸ ζήτημα=δίνω λύση]) τὶς συνοδικὲς ἀποφάσεις. Ἀναφέρονται σὲ ποικιλία θεμάτων, π.χ. μεταθέσεις κληρικῶν, ἐκλογές καὶ χειροτονίες, γαμικὰ κωλύματα κλπ.

Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Βλάσταρη. Ὁ λόγιος καὶ πολυγραφώτατος ἱερομόναχος Ματθαῖος Βλάσταρης (1280-1350) ἔζησε στὴν Μονὴ Περιβλέπτου στὴν Θεσσαλονίκη. Τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ τὰ συλλεκτικὰ/συμπιληματικὰ (*συνπίλημα=compilatio*) ἔργα ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου εἶναι τὸ *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον* (*στοιχεῖα* εἶναι τῆς ἀλφαβήτου τὰ γράμματα), μίᾳ ἀλφαβητικῆ ἐγκυκλοπαιδεῖα ἐκκλ. δικαίου μὲ πρακτικὴ σημασία γιὰ τὸν κλῆρο, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τότε ἐκτεταμένες δικαιοδοτικὲς ἀρμοδιότητες. Ὑποδιαιρεῖται σὲ 24 μέρη (ἀνὰ γράμμα τῆς ἀλφαβήτου), προτάσσεται *προθεωρία* μὲ ἱστορία τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου, ἔπεται πίναξ περιεχομένων καὶ σύντομος πρόλογος περὶ ὀρθοδόξου πίστεως. Καταρτίσθηκε τὸ 1334/5, διαδόθηκε ἀπὸ τοὺς *ἡσυχαστὰς* (λόγω τῆς συνδέσεώς του μὲ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ) καὶ μεταφράστηκε εἰς ἀπάσας τὰς σλαβικὰς γλώσσας. Ὁ Βλάσταρης ἔγραψε καὶ λεξικὸ λατινικῶν νομικῶν ὄρων.

Ἐπιτομὴ κανόνων Ἀρμενοπούλου. Δὲν διασώθηκε καμία πληροφορία γιὰ τὸν βίον τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου πλὴν τοῦ ὅτι διετέλεσε δικαστὴς στὴν Θεσσαλονίκη. Ἐγραψε τὸ σπουδαιότερο ἔργο τοῦ κοσμικοῦ δικαίου, τὴν *Ἐξάβιβλο* (1344/5), ὅπου **υἰοθέτησε τὴν πενταμερῆ διάκριση (γενικαὶ ἀρχαί, ἐμπράγματο, ἐνοχικὸ, οἰκογενειακὸ, κληρονομικὸ δίκαιο) τοῦ ἀστικοῦ δικαίου 5 αἰῶνες πρὶν τὴν Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ ἀπετέλεσε τὸ ἰσχύον ἀστικὸ δίκαιο τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1946).** Ἀντιστοίχως συνέθεσε τὴν *Ἐπιτομὴ κανόνων* μὲ ἐκκλησιαστικῆς προελεύσεως ὑλικό, ἢ ὅποια περιλαμβάνει *προθεωρία* τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου ὑποδιαιρεῖται σὲ 6 τμήματα καὶ ἐμπεριέχει καὶ ἀρκετὰ σχόλια τοῦ συγγραφέως.

Ἐκκλησιαστικὴ νομολογία. Στὸν τομέα ἀπονομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης ὑπερέχουν δύο πρόσωπα, ποὺ βρέθηκαν στὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου (II' αἰ.) μετὰ τὴν διάλυση τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Δυτικούς τὸ 1204:

Ὁ **Ἰωάννης Ἀπόκαυκος** (1153/60-1234), διετέλεσε διάκονος τοῦ πατριαρχείου καὶ ἀπὸ τὸ 1200 μητροπολίτης Ναυπάκτου. Ἀπὸ τὴν δικαστικὴ δραστηριότητά του σώζονται ca.30 ἀποφάσεις, ποὺ ἀποπνέουν εὐθυκρισία ἀλλὰ καὶ ἐπιείκεια, μὲ στόχο τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ περὶ δικαίου αἰσθήματος χωρὶς τὶς ἀγκυλώσεις τῶν δικονομικῶν τύπων. Σπάνια παραθέτει χωρία καὶ βέβαια ἀπὸ μνήμης, καθὼς δὲν εἶχε πλούσια βιβλιοθήκη.

Ὁ **Δημήτριος Χωματηνός** ἦταν φίλος καὶ συσπουδαστὴς τοῦ Ἀποκαύκου στὴν ΚΠολη. Διετέλεσε ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος ἀπὸ τὸ 1217. Τὸ νομολογιακὸ ὑλικό τῆς δραστηριότητάς του εἶναι ὀγκωδέστατο, καθὼς περιλαμβάνει 150 κείμενα ἀποφάσεων καὶ δικαστικῶν γνωμοδοτήσεων. Ὁ Χωματηνός ἀναφαίνεται ὡς ὁ μεγαλύτερος νομικὸς τοῦ II' αἰ. καὶ ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεῖα τῶν κανόνων ἀλλ' ὅλων τῶν κλάδων καὶ τοῦ κοσμικοῦ δικαίου, ποὺ συνδυάζει τὴν ἀριστη γνῶσιν τῶν πηγῶν μὲ τὴν ὀξεῖα νομικὴ κρίσιν· παραθέτει χωρία πολλῶν πηγῶν, καθὼς διέθετε πλούσια νομικὴ βιβλιοθήκη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, σπουδαῖο νομολογιακὸ ὑλικό διασώζεται στὸν *κώδικα τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως* (τῶν ἐτῶν 1315-1402), ὅπου περιλαμβάνονται δικαστικὲς ἀποφάσεις καὶ ἄλλες πράξεις τῆς πατριαρχικῆς συνόδου μὲ

ἀποκορύφωμα τὴν πατριαρχία τοῦ Ματθαίου Α', ὑπὸ τὴν προεδρεία τοῦ ὁποίου ἡ σύνοδος (λόγω τῆς δυσλειτουργίας τῆς πολιτειακῆς δικαιοσύνης) δικάζει ὑποθέσεις ἀφορῶσες κάθε κλάδο τοῦ δικαίου, ἀκόμα καὶ ἐμπορικοῦ. Τέλος, νομολογιακὸ ὑλικὸ διασώζεται καὶ στὰ ἀρχεῖα μονῶν, κυρίως τοῦ Ἁγ. Ὁρους, τῆς Πάτμου καὶ ἀλλαχοῦ.

ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ & ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

1) «ΚΩΔΙΚΑΣ»

Εἶναι μία **κωδικοποίηση τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων** μέχρι τὸν Ἰουστινιανό. Δημοσιεύτηκε ἡ πρώτη (529 μ.Χ) καὶ ἡ δεύτερη ἔκδοση (534 μ.Χ.), ἐνῶ ἡ τρίτη δὲν ὠλοκληρώθηκε ἴσως λόγω θανάτου (542 μ.Χ) τοῦ προέδρου τῆς κωδικοποιητικῆς ἐπιτροπῆς (Τριβωνιανοῦ).

Πρώτη ἔκδοση: ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός (527-565 μ.Χ.) ἀναθέτει σὲ ἐπιτροπὴ νομομαθῶν τὴν κωδικοποίησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων (ὅσων περιέχονταν σὲ προηγούμενες κωδικοποιήσεις καὶ ὅσων εἶχαν ἐκδοθεῖ μέχρι τότε). Ἀναθέτει στὴν ἐπιτροπὴ νὰ ἀφαιρέσῃ τὰ περιττὰ μέρη, τὶς ἐπαναλήψεις καὶ ὅ,τι εἶχε περιπέσει σὲ ἀχρησία, νὰ ἀπαλείψῃ τὶς ἀντιφάσεις, νὰ κἀνῃ θεματικὴ κατάταξη, νὰ κατατμήσῃ ὅσους νόμους ρύθμιζαν περισσότερο τοῦ ἐνὸς ἀντικείμενα καὶ νὰ τηρήσῃ χρονολογικὴ σειρὰ στὴν καταχώρισή τους. Δημοσιεύτηκε μετὰ ἓνα χρόνον καὶ καταργήθησαν ὅλοι οἱ προηγούμενοι αὐτοκρατορικοὶ νόμοι.

Δεύτερη ἔκδοση: Τὸ 534 μ.Χ., ἐπειδὴ εἶχαν ἐν τῷ μεταξύ ἐκδοθεῖ πολλοὶ νέοι νόμοι, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναθέτει πάλιν σὲ κωδικοποιητικὴ ἐπιτροπὴ δευτέρου ἔκδοσης τοῦ *Κώδικα*, πὺν ὀλοκληρώνεται σὲ λίγους μῆνες καὶ ἔτσι παύει ἡ ἰσχὺς τῆς πρώτης ἔκδοσης. Περιλαμβάνει νόμους ἀπὸ τὸ 195 μ.Χ. μέχρι τὴν ἔκδοσή του (534 μ.Χ.). Διαιρεῖται σὲ 12 βιβλία καὶ τὸ καθένα σὲ *τίτλους* (= κεφάλαια).

Γλῶσσα: Λατινικὴ.

Διδασκόταν στὸ 5^ο ἔτος σπουδῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς (πὺν ἦταν πενταετοῦς φοιτήσεως).

Τρίτη ἔκδοση ματαιωθεῖσα: Ὁ Ἰουστινιανὸς σκόπευε νὰ προβῆ καὶ σὲ τρίτη ἔκδοση, ἡ ὁποία ὡστόσο δὲν ἐγένε ποτέ, ἴσως ἐπειδὴ πέθανε ἡ ψυχὴ (καὶ πρόεδρος) τῆς κωδικοποιητικῆς ἐπιτροπῆς, ὁ Τριβωνιανός. Σώζονται ὅμως κάποιες μεγάλες κωδικοποιητικὲς *Νεαρές* (πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τριβωνιανοῦ), οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν πιθανὸν προεργασία γιὰ τὴν τρίτη ἔκδοση τοῦ *Κώδικα*.

2) «ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ»

Εἶναι κωδικοποιητικὸς νόμος ἀπὸ **συλλογὴ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν παλαιῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν** (περίπου 100 π.Χ. – 250 μ.Χ.).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναθέτει τὸ ἔργον σὲ ἐπιτροπὴν μὲ πρόεδρον τὸν Τριβωνιανό. Τοὺς ὑπέδειξε νὰ μὴ κάνουν διακρίσεις μεταξύ τῶν νομομαθῶν, καθὼς καὶ νὰ κάνουν **ἐπεμβάσεις** («*παρεμβλήματα*») στὰ κείμενά τους ἀφαιρώντας τὰ περιττὰ μέρη, τὶς ἐπαναλήψεις καὶ ὅ,τι εἶχε περιπέσει σὲ ἀχρησία, νὰ ἀπαλείψουν τὶς ἀντιφάσεις, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἀσφάλεια δικαίου, νὰ κάνουν θεματικὴ κατάταξη τοῦ ὑλικοῦ καὶ νὰ κατατμήσουν ὅσα ἀποσπάσματα ρύθμιζαν περισσότερο τοῦ ἐνὸς ἀντικείμενα. Δημοσιεύτηκε μετὰ τρία χρόνια (533 μ.Χ.) καὶ ἀπαγορεύτηκε ἡ χρῆσις τῶν πρωτοτύπων κειμένων τῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν.

Διαιρεῖται σὲ 50 βιβλία, αὐτὰ σὲ *τίτλους* (=κεφάλαια) καὶ αὐτοὶ σὲ *δίγιστα* (= ἀποσπάσματα). Σὲ κάθε ἀπόσπασμα: (1) προηγεῖται παραπομπὴ στὸν συγγραφέα τοῦ Ῥωμαῖο νομομαθῆ, (2) στὸ βιβλίον του καὶ (3) στὸ ἀκριβὲς χωρίον

του, π.χ. Ούλπιανός, *Ερμηνεία τοῦ Ἡδίκτου*, 32^ο κεφάλαιο.

Ὄνομάζεται *Digesta* (<digĕro: διευθετῶ, κατατάσσω, διαιωῶ digestio: κατάταξη, διαίρεση· digestus: διανομή) ἢ *Πανδέκτης*.

Γλῶσσα: Λατινική.

Διδασκόταν στὸ 2^ο, 3^ο καὶ 4^ο ἔτος σπουδῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς.

3) «ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ»

Εἶναι **διδασκτικὸ βοήθημα** γιὰ τοὺς πρωτοετείς φοιτητὲς τῶν Νομικῶν Σχολῶν, τὸ ὁποῖο κυρώθηκε ὅμως καὶ ὡς **νόμος** τῆς πολιτείας (533 μ.Χ.).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναθέτει τὸ ἔργο σὲ τριμελῆ ἐπιτροπὴ μὲ πρόεδρο τὸν Τριβωνιανὸ καὶ μέλη δύο καθηγητὲς Νομικῆς. Ὡς βάση χρησιμοποιήθηκε τὸ ἀντίστοιχο ἐγχειρίδιο τοῦ μεγάλου Ῥωμαίου νομικοῦ Γαΐου (Gaius).

Οἱ *Εἰσηγήσεις* περιεῖχαν τὸ ἰσχύον τότε δίκαιο σὲ ἀπλῆ ἀλλὰ καὶ ἀκριβῆ διατύπωση, ὥστε νὰ ἀφομοιώσουν οἱ φοιτηταὶ τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου.

Ὄνομάζεται *Institutiones* (= διδασκαλίες), ἑλλ. *Εἰσηγήσεις*.

Γλῶσσα: Λατινική.

Διδασκόταν στὸ 1^ο ἔτος σπουδῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς.

4) «ΝΕΑΡΑΙ [ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ]»

Νεαρές [διατάξεις] ὀνομάζονται οἱ νόμοι γενικοῦ περιεχομένου, λατ. *Novellae [constitutiones]*.

Γλῶσσα: Οἱ *Νεαρές* [διατάξεις] (δηλ. οἱ νέοι νόμοι ποὺ ἐκδόθηκαν μετὰ τὴν κωδικοποίησιν) τοῦ Ἰουστινιανοῦ γράφονται οἱ περισσότερες στὰ **ἑλληνικά** καὶ ὄχι στὰ λατινικά, ποὺ δὲν τὰ κατανοοῦσαν στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ κράτους.

Ἐπίσημη συλλογὴ *Νεαρῶν* δὲν ἔχει σωθεῖ. Ἡ πιὸ γνωστὴ **ιδιωτικὴ** συλλογὴ εἶναι ἡ **Συλλογὴ τῶν 168 Νεαρῶν**, ποὺ περιέχει τὶς *Νεαρές* τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἑπτὰ διαδόχων του σὲ χρονολογικὴ κατὰ βάσιν σειρά.

Μέρη Νεαρῶν: (1) *Ἐπικεφαλίδα* – δὲν εἶναι αὐθεντικὴ ἀλλὰ μεταγενέστερη προσθήκη, (π.χ. Περὶ διαθηκῶν)· (2) *Πρωτόκολλο* – ὄνομα αὐτοκράτορα ποὺ τὴν ἐκδίδει καὶ ὄνομα ἀποδέκτη, συνήθως ἀξιωματοῦχο (π.χ. Ἰουστινιανὸς πρὸς τὸν ἔπαρχο πραιτωρίων Ἰωάννη)· (3) *Κείμενο νόμου*· (4) *Ἐσχατόκολλο* – χρόνος καὶ τόπος ἐκδόσεως (π.χ. Κωνσταντινούπολις, 24 Φεβρουαρίου 535).

- Ἐρμηνεία τῶν κανόνων τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου – Ὁ θεσμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας (43-46).

Γιὰ τοὺς κανόνες καὶ τὶς ἄλλες βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς διατάξεις προκρίνεται ἡ **ὑποκειμενικὴ/ἱστορικὴ ἐρμηνεία**, δηλ. ἡ ἱστορικὴ κατανόησίν τους μέσα ἀπὸ τὴν διακρίβωση τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς γενέσεώς τους, συνδυαζομένη μὲ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀληθοῦς σημασίας καὶ ἐκτάσεως τῆς ῥυθμίσεως, ποὺ κρύπτεται κάτω ἀπὸ τὶς λέξεις (γλωσσικὸ περιβλημᾶ), σύμφωνα πρὸς τὸν ἀπ. Παῦλο: «τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Β' Κορ., 3.6).

Βάσει τοῦ κανόνος: *cuius est ius condere, eius est interpretare* (Augustinus Triumphus, *Summa de potestate ecclesiastica*, 22.4), ὁποῖος θεσπίζει τὸν κανόνα αὐτὸς καὶ τὸν ἐρμηνεύει αὐθεντικῶς, ἄρα τοὺς κανόνες ἐρμηνεύει αὐθεντικῶς τὸ ἀνώτατο ὄργανο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, δηλ. ἡ ΙΣΙ (Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας) ἢ ἡ ΔΙΣ (Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος).

Ἡ *οἰκονομία* (dispensatio) δὲν ἀποτελεῖ ἐρμηνευτικὴ μέθοδο ἀλλὰ τρόπο ἀντιμετώπισεως συγκεκριμένων καὶ μεμονωμένων περιστατικῶν ἢ

καταστάσεων· διόπερ και ή τυχόν συνεχής και όμοιόμορφη άσκησις *οικονομίας* σέ όμοιες περιπτώσεις δέν δύναται νά θεμελιώσει έκκλησιαστικό έθιμο, άφου αύτή ή όμοιόμορφος άσκησις δέν γίνεται έν συνειδήσει δικαίου άλλ' άντιθέτως ώς έν έπιγνώσει παρέκκλιση άπό του ίσχύοντος δικαίου. Ο θεσμός τής *οικονομίας* είναι αρχαιότατος και έπηρεάστηκε άπό τό ρωμαϊκό δίκαιο· άν και έφαρμόζεται άδιακόπως άπό τήν Έκκλησία, ώστόσο δέν ύφίσταται κανόνας δικαίου, πού νά ρυθμίζει *ex professo* τά περι τής *οικονομίας* και μόνον έμμέσως άναγνωρίζεται σέ κάποιους έκκλ. κανόνες.

π.χ. άποκλείεται νά άναγνωριστει ώς έγκυρη κατ' *οικονομίαν* χειροτονία τελεσθεισα άπό έπίσκοπο με διεσπασμένη τήν άποστολική διαδοχή, καθώς τουτο προσκρούει στην όρθόδοξη δογματική διδασκαλία.

- Σχέσεις Έκκλησίας-Πολιτείας κατά τήν Βυζαντινή περίοδο (52-55)

Ούτε τό κανονικό δίκαιο ούτε τό πολιτειακό δίκαιο θεσπίζουν γενικές αρχές ρυθμίζοντας τις σχέσεις Έκκλησίας και Πολιτείας στο Βυζάντιο. Ο αυτοκράτωρ βοήθησε στην όργάνωση και διοίκηση τής Έκκλησίας αλλά με στόχο τήν άνάμειξη του στα έσωτερικά τής Έκκλησίας, πού αρχικώς ήταν μόνο *de facto* (πραγματική), αλλά σταδιακώς μετετράπη σέ θεσμοθετημένη παρέμβαση. Έτσι, ή Έκκλησία θεωρήθηκε ως ένας θεσμός τής Πολιτείας, στον όποιο ό αυτοκράτωρ άσκούσε επιρροή μέχρι ενός άπαραβάτου όριου, τον σεβασμό προς τήν δογματική διδασκαλία, ειδάλως ή Έκκλησία άντιστεκόταν μέχρι μαρτυρίου (π.χ. Εικονομαχία). Στο Βυζάντιο οι σχέσεις Έκκλησίας-Πολιτείας ήταν ζήτημα προσώπων, πού εύρίσκονταν στο πηδάλιο τών δύο όργανισμών, και δέν ίσχυσε ό *καισαροπαπισμός* (κατίσχυση τής Πολιτείας επί τής Έκκλησίας), ένας όρος πού πρωτοχρησιμοποίησε ό Γερμανός καθηγητής του Έκκλησιαστικού Δικαίου Boehmerus (*Ius ecclesiasticum protestantium* I, Halea Magdeburgicae, 31730, §14)· άντιθέτως οι σχέσεις προσήγγιζαν τήν *συναλληλία*, δηλ. τήν συνεργασία Πολιτείας-Έκκλησίας.

Μόνον επί βασιλέως Βασιλείου Α' (867-886) έκδηλώθηκε ή προσπάθεια νά προσδιοριστούν έπακριβώς (κατά περιεχόμενο) οι σχέσεις Πολιτείας-Έκκλησίας σέ μία νομοθετική συλλογή, τήν όνομαζόμενη *Εισαγωγή* (885/6), στην σύνταξη τής όποίας μετέσχε και ό πατριάρχης Φώτιος, ό όποιος έπεχείρησε τήν καθιέρωση τής *θεωρίας τών δύο έξουσιών* με τον συγκεκριμένο καθορισμό τών δικαιωμάτων και καθηκόντων του αυτοκράτορος και του πατριάρχου ως ίσοδυνάμων φορέων τών δύο κλάδων τής μιās ένιαίας έξουσίας μέσα στο κράτος. Αυτές οι διατάξεις ώστόσο πολύ σύντομα καταργήθηκαν άπό τον διάδοχο Λέοντα ΣΤ' τον Σοφό.

- Σχέσεις Έκκλησίας-Πολιτείας σήμερα: θεμελιώδη χαρακτηριστικά (68-77)

Τά διάφορα συστήματα σχέσεων Πολιτείας-Έκκλησίας (παποκαισαρισμός, καισαροπαπισμός, όμοταξία κλπ.) άφορούν στην Δύση άπό τήν περίοδο τής καταρρέουσας του δυτικού τμήματος τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (476 μ.Χ.) και έντεϋθεν και όχι στην Άνατολή.

-Τό ζήτημα τής συνταγματικής κατοχύρωσης τών ιερών κανόνων (83-87).

Στους κανόνες είχε δοθει με ρητή διάταξη νόμου επί αυτοκρατορίας ή ισχύς πολιτειακού νόμου. Η δέ έλληνική Πολιτεία ως συνέχεια τής βυζαντινής

μετά την διακοπή της μακρόχρονης κατοχής, ανεγνώρισε σιωπηρῶς ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν τοπικῶν καὶ ἐθνικῶν συνελεύσεων τοὺς κανόνες ὡς συστατικὸ μέρος τοῦ δικαίου της.

- Θρησκευτικὴ ἐλευθερία (137-157): ἐλευθερία θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἐλευθερία τῆς λατρείας, περιορισμοὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, προσηλυτισμός.

Ἐπὶ ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐπικρατοῦσε μία μορφή ἀνεξιθρησκείας, ὥστε οἱ ὑπήκοοι ἦταν ἐλεύθεροι νὰ τελοῦν τὶς λατρευτικὲς πράξεις τῆς θρησκείας τους, ἀλλὰ συγχρόνως ἔπρεπε νὰ λατρεύουν καὶ τὸν ῥωμαῖο ἡγεμόνα. Ἐπὶ Νέρωνος (64 μ.Χ.) ἄρχισαν οἱ διωγμοὶ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ὡς ἐνόχων *sacrilegium*, δηλ. ἀθεότητος (καταφρονήσεως τῆς λατρείας τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἐσχάτης προδοσίας), καθὼς ἡ λατρεία τοῦ ἡγεμόνα ἦταν ἀπαραίτητη ἐκδήλωση πολιτικῆς νομιμοφροσύνης. Ὁ Τερτυλλιανός (*Apologeticus*, 10) διαμαρτύρεται λέγοντας: *sacrilegii et maiestatis rei convenimur* (μᾶς σύρουν στὰ δικαστήρια γιὰ ἀθεότητα καὶ ἐσχάτη προδοσία). Ἀργότερα οἱ διωγμοὶ ἐντάθηκαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ξεπεράσουν τὸ 1έκατ. οἱ μάρτυρες τῆς πίστεως¹.

Τὸ 311 μ.Χ. στὴν Σαρδική (Σόφια Βουλγαρίας) ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν συναρχόντων Γαλερίου, Λικινίου, Κωνσταντίνου καὶ πιθανῶς Μαξιμίνου διάταγμα ἀναστέλλον τὴν δίωξη τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖο ὁ τελευταῖος ἐφήρμοσε τὸν ἐπόμενο χρόνο (312 μ.Χ.) ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀλλὰ τὴν 28^{ην} Ὀκτωβρίου 312 ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἐξουδετέρωσε τὸν ἀνταπαιτητὴ Μαξέντιο στὴν μάχη τῆς Μουλβίας γέφυρας, ἐδημοσίευσε τὸ διάταγμα τοῦ 311 στὴν Ἰταλία. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Λικίνιος στὴν συνάντησή τους στὰ Μεδιόλανα (*Mediolanum* [ἰταλ. Milano]) τὸ 313 μ.Χ. ἐπανέλαβαν τὴν ἀπόφαση περὶ παύσεως τῶν διωγμῶν κατὰ χριστιανῶν καὶ τὴν ἀναγνώριση γενικῆς ἀνεξιθρησκείας. Ἄρα μὲ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων² δὲν ἀνεγνωρίσθη ὁ χριστιανισμὸς ὡς ἐπίσημος τοῦ κράτους θρησκεία οὔτε ἄρχισε δίωξη τῆς παλαιᾶς θρησκείας ἀλλ' εἰσήχθη ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔδειξε ζῶντ' ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις: π.χ. συγκάλεσε τὴν Α' Οἰκ. Σύνοδο στὴν Νίκαια τῆς Βιθυνίας (325 μ.Χ.), θέσπισε τὴν ἀρχὴ τῆς Κυριακῆς κλπ. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνακηρύσσεται ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους τὸ 380 μὲ διάταγμα (C.Th.16.1.2· Σωζομενός, 7.4.6) τοῦ Θεοδοσίου Α' ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη.

- Διάρθρωση τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας: ἱστορικὴ ἀναδρομὴ (185-193).

Ἡ πενταρχία τῶν πατριαρχῶν (Ρώμης, ΚΠόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων) καθιερῶνεται ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκ. Σύνοδο (451, Χαλκηδόνα) καὶ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ δυσλειτουργία τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ διαφαίνεται ἤδη ἀπὸ τὸ σχίσμα τῶν δύο Σεργίων (1014 μ.Χ., ὅταν ἦταν πατριάρχης ΚΠόλεως ὁ Σέργιος Β' καὶ πάπας Ρώμης ὁ Σέργιος Δ'), ὅποτε ὁ πατριάρχης ΚΠόλεως διέκοψε τὴν κοινωνία

¹ Ὁ διψῶν γιὰ μάθηση φοιτητῆς ἄς διατρέξει τὴν [μελέτη](#) περὶ ποινῶν τῶν διωγμῶν ἢ τὸ [βιβλίον](#) τοῦ de Ste Croix.

² Γιὰ περαιτέρω πληροφορίες καὶ γιὰ τὸ κείμενο τοῦ διατάγματος ὁ φιλομαθὴς φοιτητῆς ἄς ἀνατρέξει σὲ σχετικὸ [προσάφημα](#).

μέ τὸ πατριαρχεῖο Ῥώμης (ἐπειδὴ ὁ πάπας διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ *filioque* ἀλλοίωσε τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως) κοινοποιώντας τὴν ἀπόφαση καὶ στὰ ὑπόλοιπα πατριαρχεῖα τῆς ἀνατολῆς. Ἡ ἤδη ἐπιβεβαρωμένη κατάσταση ὀδηγήθηκε στὰ ἄκρα μὲ τὸ Σχίσμα τοῦ 1054, ποῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβολὴ ἀναθέματος καὶ τὴν ἐκκοπὴ ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος τοῦ πάπα καὶ γενικῶς τοῦ πατριαρχείου Ῥώμης.

Ἡ ἐνότητα ἀνθρωπίνου σώματος καὶ κόσμου, ἔχοντας ἀρχαιοελληνικὲς καταβολές (*Κοσμόπολις*, *Ζήνων* ὁ *Κιτιεύς*) ἐπηρέασε γενικὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ ἰδεολογία (σῶμα=Πολιτεία, ψυχὴ=Ἐκκλησία, βασιλεία-ἱερωσύνη [πβ. Ν.6, *Εἰσαγωγή*] κλπ.), ἀλλὰ μετὰ τὴν Εἰκονομαχία ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς τυπολογικῆς-συμβολικῆς προσέγγισης τοῦ θεσμοῦ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν ὡς προέκτασης τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ (*corpus Christi*)³. Ἔτσι, ὁ Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκᾶριος συνέδεσε τὴν πενταρχία τῶν πατριαρχῶν μὲ τὶς πέντε αἰσθήσεις τοῦ σώματος (τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐκτεινομένου εἰς τοὺς αἰῶνας, ποῦ εἶναι ἡ Ἐκκλησία) καὶ βέβαια ἀπέδωσε τὴν ὄραση στὸν πάπα Ῥώμης ὡς ὑπερέχοντα μετὰ τῶν πατριαρχῶν.

Ἄκρως σημαντικὴ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ διαπρεποῦς κανονολόγου Θεοδώρου Βαλσαμῶνος περὶ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν, ὅπου υἰοθετεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ **τυπολογία τῶν πέντε αἰσθήσεων**. Ὁ Βαλσαμῶν γράφει μετὰ ἓνα αἰῶνα ἀπὸ τὸ σχίσμα τοῦ 1054, ὅποτε ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐκκοπὴ ἐνὸς πατριάρχου (δηλ. τοῦ Ῥώμης) λόγω *αἰρετικῆς παρεκκλίσεως* δὲν θίγει τὴν πληρότητα τῆς πενταρχίας, ἀφοῦ ἡ ἐμμονὴ του στὴν αἴρεση τὸν καθιστᾷ *ἄχρηστον μέλος* στὴν κανονικὴ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ, ὅπως ἡ ἀπώλεια μιᾶς αἰσθήσεως δὲν πλήττει τὴν ὑπόσταση τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων, καθότι τὴν δυσλειτουργία ἀναπληρώνει ἡ κοινωνία τους μὲ τὴν κεφαλὴ καὶ κυρίως ὅταν ὑπάρχει εὐλογη ἐλπίδα ἐπαναφορᾶς τῆς ἀπολεσθείσης αἰσθήσεως.

- Εἴσοδος καὶ ἔξοδος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία (218-230)

Τὸ βάπτισμα εἶναι μὴ ἐπαναλαμβανόμενο (ἀντιθέτως ὁ γάμος, τὸ εὐχέλαιο, ἡ Θ. Εὐχαριστία κλπ.) εἰσαγωγικὸ μυστήριον στὸν θεσμὸ τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ τὸ βάπτισμα γίνεται κάποιος *λαϊκὸ μέλος* τῆς Ἐκκλησίας (ἐνῶ μὲ τὴν χειροτονία *κληρικὸς* καὶ μὲ τὴν κουρὰ *μοναχός*). Ὁ βαπτιζόμενος δὲν ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὡς μία ἐνοχὴ συνδεδεμένη μὲ κάθε ἄνθρωπο ἀπὸ γεννήσεως (αὐτὸ εἶναι δυτικὴ ἀντίληψη). Κατὰ τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας οὔτε ἡ ἐνοχὴ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος κληρονομεῖται οὔτε τὸ κέντρο τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ στιγμή τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος· ἄρα διὰ τοῦ βαπτίσματος γίνεται ἡ πολιτογράφηση τοῦ πιστοῦ καὶ ἡ (μετὰ τὴν ἀπόταξη τοῦ Σατανᾶ) συνένωσή/σύνταξή/συσσωμάτωσή του ὡς μέλους στοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας (- *Ἀποτάσσει τῶ Σατανᾶ*; - *Ἀποτάσσομαι*. -*Συντάσσει τῶ Χριστῶ*; -*Συντάσσομαι*. [ἐδῶ διακρίνονται τὰ στοιχεῖα τῆς τυπικότητος καὶ πανηγυρικότητος τῶν δικαιοπραξιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου]) μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν θάνατον. Ἡ παράδοση συνδέει ἀρρήκτως τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος μὲ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ· γι' αὐτὸ καὶ ἡ τρίτη ἐν ὕδατι κατάδυση

³ Ἀρχαιότερον ὁ ἐπίσκοπος παρομοιάζεται ὡς κεφαλὴ τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας (βλ. καν.34 Ἀποστόλων).

καὶ ἀνάδυση τοῦ βαπτιζομένου συμβολίζει τὴν τριήμερο ταφὴ καὶ τὴν ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ. Ὁ βαπτιζόμενος πεθαίνει καὶ ἀναγεννᾶται σὲ μίᾳ νέα ζωὴ πολιτευόμενος ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας.

-Λαϊκοί (230-234)

Δὲν νοεῖται τέλεση μυστηρίου ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ καν. 64 Πενθέκτης γράφει: «μέσα στὴν μίᾳ Ἐκκλησίᾳ ὁ Θεὸς ἔχει δημιουργήσει διάφορα μέλη» ἐπαναλαμβάνοντας ἀποστολικὲς καὶ πατερικὲς ῥήσεις, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος σχολιάζει ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορὰ ἢ ποιούσα τὴν ἰσοτιμίαν. Λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ δὲν ἔχουν διαφορὰ βαθμοῦ (ἀνώτερη ἢ κατώτερη τάξη) ἀλλὰ διαφορὰ διακονίας.

- Κληρικοί (234-240), Ἱερατικὴ διακονία (247-255)

Οἱ βαθμοὶ ἱερωσύνης εἶναι τρεῖς: διάκονος, πρεσβύτερος, ἐπίσκοπος. Νὰ ἀντικατασταθεῖ ὁ ὅρος *ἱερατικὴ ἐξουσία* μὲ τὸν ὅρο *ἱερατικὴ λειτουργία* (πβ. τίς τρεῖς *λειτουργίαι* στὴν συνταγματικὴ θεωρία) ἢ *διακονία*.

-Μοναχοί (255-272)

Ἐκουσία παραίτηση ἀπὸ τῆς μοναχικῆς ιδιότητος δὲν προβλέπεται στοὺς κανόνες.

- Διοικητικὴ δομὴ καὶ ὀργάνωσι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (297-302, 304-309, 311, 313-330)

Μὲ τὸν Ν. 2891/1922 ὅλες οἱ Ἐπισκοπὲς τῆς Ἀυτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀνυψώθηκαν σὲ *Μητροπόλεις*, ὥστε ὁ Ἐπίσκοπος τοὺς φέρει τὸν ψιλὸ τίτλο τοῦ *Μητροπολίτη* (καθὼς δὲν προεδρεύει σὲ σύνοδο ὑποκειμένων ἐπισκόπων του). Ὁ δὲ *Μητροπολίτης Ἀθηνῶν* ὑποβιβάστηκε σὲ *Ἀρχιεπίσκοπο* (ποὺ εἶναι κατώτερος τοῦ *Μητροπολίτου*!).

- Ἐκκλησιαστικὸν Ποινικὸν Δίκαιον (534-548)

Οἱ ὅροι «ποινικὸ δίκαιο» καὶ «ποινὴ» χρησιμοποιοῦνται καταχρηστικῶς. Χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἐκκλ.Ποιν.Δικ.: (1) δανείζεται τὸ γενικὸ μέρος ἀπὸ τὸ πολιτειακὸ δίκαιο, (2) *περιπτωσιολογία* ῥωμαϊκοῦ δικαίου. Ὁ ἅπ. Παῦλος (*Ρωμ.*, 4.15, 5.13) πρωτοδιατυπώνει τὴν γενικὴ ἀρχὴ τοῦ ποινικοῦ δικαίου (7 §1 Σ, 1 ΠΚ): *nulla poena nullum crimen sine lege* (κανένα ἔγκλημα καὶ καμία ποινὴ χωρὶς νόμο). Ἐπ' ἴσης ἀποδοκιμάζεται ἡ ἀναδρομικὴ ἰσχὺς τῶν ποινικῶν διατάξεων (πβ. τὴν ἔντονη διαμαρτυρία τοῦ Προκοπίου ἀπέναντι στὴν ἀναδρομικὴ ἰσχὺ τῶν περὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς ὁμοφυλοφιλίας διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ).

Οἱ κανόνες καταρτίστηκαν ἐπὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ γι' αὐτὸ ἡ κατανόησι τους ἀπαιτεῖ ἱστορικοφιλολογικὲς γνώσεις καθὼς καὶ σπουδὴ τῆς πατερικῆς θεολογίας καὶ σκέψεως. Μορφοποιοῦν (1) εὐαγγελικὲς προτροπές, π.χ. «Ὅποιος ἔδωσε θανάσιμον πληγμὰ σὲ ἄνθρωπο εἶναι φονεὺς, εἴτε ἄρχισε πρῶτος νὰ χτυπάει εἴτε βρισκόταν σὲ ἄμυνα.», καν. 43 Μ.Βασιλείου, (2) αἰτήματα κοινωνικῆς δικαιοσύνης, π.χ. «Ὅποιος παίρνει τόκους, ἂν δεχτεῖ νὰ ξοδεύσει τὸ ἀδικο κέρδος ὑπὲρ τῶν πτωχῶν καὶ ἀπαλλαγεῖ στὸ ἐξῆς ἀπὸ τὴν ἀσθένεια τῆς φιλαργυρίας, γίνεται δεκτὸς στὴν ἱερωσύνη.», καν. 14 Μ.Βασιλείου, (3) διατάξεις πολιτειακοῦ δικαίου, π.χ. καν. 129 καὶ 131 Καρχηδόνας περὶ στέρησεως

ικανότητας κατηγορίας και μαρτυρίας σὲ δούλους. Παράδειγμα συμπτώσεως κανόνα και νόμου εἶναι ἡ ἄμβλωση.

Ἡ **στέρηση ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως** (καὶ μνημοσύνου) δὲν προβλέπεται ἀπὸ κανόνες, ἀλλ' ἡ παράδοση τὴν ἀναγνωρίζει ὡς ἄμεσο ἐπακόλουθο τῆς διαπιστωτικῆς πράξεως τοῦ ἀναθέματος: π.χ. ὁ Συνέσιος Πτολεμαῖδος(409 μ.Χ.) ἀναθεμάτισε γιὰ τὴν βάνουση πρὸς τοὺς πολῖτες συμπεριφορὰ τὸν ἑπαρχο Ἀνδρόνικο, ὅποτε στερήθηκε καὶ τὴν ἐκκλ. κήδευση (*οὐκ ἔστι τῶ διαβόλῳ μέρος ἐν τῶ παραδείσῳ*).

Ἀποστασία < ἀπόσταση/ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Ὁ ἀποστάτης, ἐφόσον ἀπέκοψε ἑαυτὸν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἔχει ἤδη εἰσέλθει στὴν αἰώνια κόλαση (ἁμαρτία πρὸς θάνατον) καὶ γι' αὐτὸ ὁ Κυπριανὸς Καρχηδόνος (200-258 μ.Χ.) τονίζει ὅτι *extra ecclesiam nulla salus est* (ἐκτὸς Ἐκκλησίας δὲν ὑπάρχει σωτηρία).

- Ἅγιον Ὅρος: βυζαντινὴ περίοδος (652-657)

Ἡ ἴδρυση (963/4 μ.Χ.) τοῦ πρώτου ὀργανωμένου ἀγιορειτικοῦ κοινοβίου, τῆς Μεγίστης Λαύρας, βασίστηκε σὲ **τυπικό** (=ἑσωτερικὸς κανονισμὸς λειτουργίας τῆς μονῆς), τὸ ὁποῖο εἶχε ὡς πρότυπο τὸ τυπικὸ τῆς Μονῆς Στουδίου τῆς ΚΠόλεως.

Τὸ πρῶτο τυπικὸ τοῦ Ἁγίου Ὁρους λέγεται «τράγος» (ἐπειδὴ γράφτηκε πάνω σὲ περγαμηνὴ ἀπὸ δέρμα τράγου) καὶ φέρει τὴν **παλαιότερη σφωζόμενη αὐτοκρατορικὴ ὑπογραφή**.